

Karo nusikaltimų ir genocido reglamentavimo Lietuvos Respublikos baudžiamuosiuose įstatymuose raida

BAUDIMO UŽ KARO NUSIKALTIMUS RAIDA LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISĖJE

Prieš pradedant karo nusikaltimų raidos apžvalgą, pirmiausia būtina paanalizuoti karo nusikaltimo sąvoką. Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinos atstovas Gintaras Švedas karo nusikaltimą apibrėžia taip: „Karo nusikaltimas – tai tyčinė, pavojinga veika, pažeidžianti visuotinai pripažintas kariavimo taisykles arba elgesį su civiliais, karo belaisviais, kitais asmenimis, kuriems suteikiama tarptautinė apsauga, padaryti karo, tarptautinio ginkluoto konflikto ar okupacijos metu“¹. Šis apibrėžimas, nors ir šiek tiek tikslintinas (pvz., reikėtų papildyti, kad pažeidžiantis „leistiną elgesį su civiliais“), iš esmės atspindi karo nusikaltimo esmę, nes apibūdina jo objektą (visuotinai pripažintos kariavimo taisyklės, elgesys su civiliais gyventojais) ir laiką – karo, tarptautinio konflikto ar okupacijos metu (nors pagal Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statutą (toliau – Romos statutas) reikės įtraukti ir nusikaltimus, padarytus vidaus ginkluoto konflikto metu), t. y. apima svarbiausius elementus ir požymius, apibūdinančius šią nusikaltimų grupę.

Būtina pažymėti ir tai, kad karo nusikaltimai tam tikromis sąlygomis (padarymo sistemingumas, masiškumas) yra laikomi **tarptautiniais nusikaltimais**, be to, karo nusikaltimų dispozicijos nacionaliniuose įstatymuose jau

seniai formuluojamos pagal tarptautinės teisės reikalavimus, kurie įtvirtinti specialiose tarptautinėse sutartyse: 1899–1907 m. Hagos konvencijose, reglamentuojančiose kariavimo priemones ir būdus, 1949 m. Ženevos konvencijose dėl karo aukų apsaugos ir jų 1977 m. papildomuose protokoluose, galiausiai – 1998 m. Romos statute². Ypač svarbios yra Ženevos konvencijos, ratifikuotos daugiau nei 170 valstybių. Taigi labai svarbu laikytis šių tarptautinių dokumentų nuostatų, perkelti jas į nacionalinę teisę. Pavyzdžiui, 1953 m. VI tarptautiniame baudžiamosios teisės kongrese buvo priimtas netgi įstatymo dėl baudimo už sunkius Ženevos konvencijų pažeidimus modelis, kuriuo rekomenduojama remtis valstybėms, nacionalinėje teisėje kriminalizuojančioms Ženevos konvencijų draudžiamas veikas.

Lietuvos valstybė prieš Antrąjį pasaulinį karą buvo Hagos konvencijų dalyvė, o SSRS – Ženevos konvencijų dalyvė. Kadangi sovietinės respublikos savo įstatymus rengdavo pagal iš Maskvos pateiktus „Pagrindus“, nekeista, kad LSSR Baudžiamajame kodekse (toliau – BK), priimtame 1961 m., buvo numatyti ir kai kurie karo nusikaltimai (pvz., 281 str. – smurtas prieš civilius gyventojus karo veiksmų rajone; 282 str. – blogas elgimasis su karo belaisviais; 283 str. – neteisėtas Raudonojo Kryžiaus ir Raudonojo Pusmėnulio ženklų dėvėjimas ir piktnaudžiavimas jais).

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, nors jai neperejo ir negalėjo pereiti jokie tarptautiniai

SSRS įsipareigojimai pagal Ženevos ar kitas konvencijas, senieji įstatymai, neprieštaraujantys Laikinajam Pagrindiniam įstatymui, vėliau – Konstitucijai, buvo palikti galioti. Liko galioti ir LTSR BK, tapęs LR BK, o kartu su BK liko ir karinių nusikaltimų apibrėžimas.

Beje, veikos, kurias numatė minėti tuometinio BK straipsniai, apėmė anaip tol ne visas draudžiamas veikas net pagal Ženevos konvencijas; įdomiausia, kad, pvz., 282 str. „Blogas elgimasis su karo belaisviais“ atsakomybė tebuvo numatyta už smurto veiksmus, nenurodant net karo belaisvių nužudymo, juo labiau – biologinių eksperimentų ar netinkamų teismo procesų. Akivaizdu, kad LR BK čia turėjo būti papildytas, tačiau atsitiko dar įdomesnis dalykas.

1993 m. liepos 7 d. Lietuvos Vyriausybės potvarkiu Lietuva prisijungė prie 1949 m. Ženevos konvencijų dėl karo aukų apsaugos (bet nežinia kodėl neprisijungė prie papildomųjų protokolų); kita vertus, prisijungimas nebuvo tinkamiausia forma priimti įsipareigojimus pagal šias sutartis, todėl 2000 m. gegužės 2 d. Seimas ratifikavo ne tik šias sutartis, bet ir jų papildomuosius protokolus.

Tačiau 1994 m. liepos 19 d. įstatymu buvo pakeistas LR BK 11 skirsnis „Kariniai nusikaltimai“ į skirsnį „Nusikaltimai krašto apsaugos tarnybai“ ir panaikinti minėti straipsniai (280–283), bent iš dalies įgyvendinantys Ženevos konvencijų reikalavimus. Kaip teigė prof. Vilenas Vadapalas, Lietuva tuo metu pateko į beprecedentę padėtį, nes jos įstatymuose iš viso neliko atsakomybės už karo nusikaltimus.

Be abejo, Lietuvoje tuo metu nevyko jokių karų, o karo nusikaltėliai nelabai buvo linkę Lietuvą pasirinkti gyvenamąją vietą, tačiau prestižo valstybei Raudonojo Kryžiaus atskaitose tai tikrai nepridėjo. Kita vertus, tuomet buvo tinkamas laikas parengti tvarkingą karo nusikaltimų reglamentavimą, ir tai buvo padaryta.

Taigi 1998 m. birželio 9 d. įstatymu LR BK buvo papildytas XVIII skirsniu „Karo nusikal-

timai“. Šis skirsnis numatė 12 karo nusikaltimų, kurie apėmė iš esmės visas Ženevos konvencijų ir jų papildomųjų protokolų bei daugumos kitų tarptautinės humanitarinės teisės šaltinių draudžiamas veikas.

Naujajame LR BK, priimtame 2000 m. rugsėjo 26 d. (bet dar neįsigaliojusiame), iš esmės išliko tos pačios nusikaltimų sudėtys, atsiradusios 1998 m., tačiau jos buvo performuluotos pagal naujojo BK modelį (kalbos atžvilgiu), taip pat padaryti tam tikri reikalingi papildymai, patikslinimai.

Taigi šiuo metu karo nusikaltimai yra įtraukti į I specialiosios dalies skyrių (pagal eiliškumą – LR BK XV skyrius) (taip pabrėžiama jų svarba ir ypatingas pavojingumas), kuris vadinasi „Nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai“.

Visi LR BK reglamentuoti karo nusikaltimai gali būti sugrupuoti į keletą kategorijų.

1. Nusikaltimai tarptautinės humanitarinės teisės saugomiems asmenims:

- 102 str. Okupuotos valstybės civilių trėmimas;
- 103 str. Tarptautinės humanitarinės teisės saugomų asmenų žalojimas, kankinimas ar kitoks nežmoniškas elgesys su jais;
- 104 str. Tarptautinės humanitarinės teisės normų dėl civilių ir jų turto apsaugos karo metu pažeidimas;
- 105 str. Civilių ar karo belaisvių prievartinis panaudojimas prieš ginkluotose pajėgose;
- 107 str. Vilkinimas repatrijuoti karo belaisvius;
- 108 str. Vilkinimas paleisti internuotus civilius ar trukdymas repatrijuoti kitiems civiliams.

2. Normų, reglamentuojančių kariavimo būdus ir priemones, pažeidimai:

- 111 str. Draudžiama karo ataka;
- 112 str. Uždraustų karo priemonių naudojimas.

3. Kitų tarptautinės humanitarinės teisės normų pažeidimai:

- 106 str. Saugomų objektų naikinimas ar nacionalinių vertybių grobstymas;
- 109 str. Neteisėtas Raudonojo Kryžiaus, Raudonojo Pusmėnulio ir Jungtinių Tautų Organizacijos emblemos (ženklų) panaudojimas;
- 113 str. Marodieravimas.

1998 m. gruodžio 10 d. Lietuva pasirašė jau minėtą labai svarbų tarptautinės baudžiamosios teisės dokumentą – Romos statutą, kuriame yra nemažai naujovių ir karo nusikaltimų srityje. Kadangi Lietuva šį dokumentą ketina ratifikuoti, vadinasi, pagal jo reikalavimus reikės papildyti ir BK. Pirmiausia teks kriminalizuoti karo nusikaltimus, kurie padaromi vidaus ginkluoto konflikto metu (nes pagal dabartinį BK visi karo nusikaltimai turi būti padaryti karo, tarptautinio ginkluoto konflikto, okupacijos ar aneksijos sąlygomis, beje, aneksija – tai irgi Lietuvos novela), pagal Romos statuto 8 str. 2 dalies punktus c ir e, kurie apima minimalius humanitarinius standartus vidaus ginkluotų konfliktų metu (bendras trijų Ženevos konvencijų straipsnis ir kai kurios II papildomojo protokolo normos, pripažintos paprotinės tarptautinės teisės dalimi, pvz., miestų ir gyvenviečių plėšimas, humanitarinių organizacijų personalo puolimas ir t. t.). Be to, į LR BK reikės įtraukti ir nuostatas dėl jaunesnių nei 15 metų asmenų verbavimo į valstybės ginkluotąsias pajėgas ar aktyvaus įtraukimo į ginkluotus veiksmus, seksualinės prievartos veikas (priverstinė prostitucija, priverstinis nėštumas, priverstinė sterilizacija). Žodžiu, dar daug ką reikia nuveikti.

GENOCIDO BAUDŽIAMŲJŲ ĮSTATYMŲ RAIDA LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISĖJE

Vos prasidėjus Atgimimui, jau 1988 m. Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės katedros iniciatyva buvo siūloma įtvir-

tinti baudimą už genocido nusikaltimą³ ir tai netrukus padaryta, tačiau keista, kad Lietuvos įstatymų leidėjai iki pat naujojo LR BK priėmimo 2000 m. rugsėjo 26 d. nemanė, jog reikia bausti ne tik už genocidą, bet ir už nusikaltimus žmoniškumui.

Taigi 1992 m. balandžio 9 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba–Atkuriamasis Seimas priėmė įstatymą „Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą“ (toliau – įstatymas dėl genocido), kuris įsigaliojo tų metų balandžio 15 d. Įstatymo preambulėje konstatuojama, kad Lietuvos Respublika prisijungia prie 1948 m. Jungtinių Tautų (toliau – JT) konvencijos „Dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį“ (deja, ši konvencija iki šiol neratifikuota!), prie 1968 m. JT konvencijos „Dėl senaties termino netaikymo už karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmonijai ir žmoniškumui“, taip pat pripažįsta Niurnbergo tarptautinio karo tribunolo įstatus, vykdo Genocido konvencijos V straipsnį, įpareigojantį konvencijos šalis išleisti atitinkamus nacionalinius baudžiamuosius įstatymus. Įstatymo pirmajame straipsnyje išdėstyta už genocido nusikaltimą baudžiančios normos dispozicija. Kad vėliau galėtume pamatyti dispozicijos raidą, pacituosime šį straipsnį, pagal kurį genocidas apibūdinamas taip: „Veiksmai, kuriais siekiama fiziškai sunaikinti visus ar dalį gyventojų, priklausančių kokiai nors nacionalinei, etninei, rasinei ar religinei grupei, pasireiškusieji šių grupių narių žudymu, žiauriu kankinimu, sunkiu kūno sužalojimu, protinio vystymosi sutrikdymu; tyčiniu sudarymu tokių gyvenimo sąlygų, kuriomis siekiama sunaikinti visą ar dalį tokios žmonių grupės; prievartiniu vaikų perdavimu iš šių grupių į kitas ar panaudojimu priemonių, kuriomis siekiama prievarta apriboti gimstamumą (genocidas)“⁴.

Ši formuluotė iš esmės atitiko Genocido konvenciją, išskyrus tai, kad Lietuvos įstatymų leidėjai kažkodėl akcentavo **fizinį** sunaikinimą. Sankcija – laisvės atėmimas nuo penke-

rių iki penkiolikos metų ir turto konfiskavimas arba mirties bausmė ir turto konfiskavimas⁵.

Tačiau šio įstatymo nuostatos, skirtos genocido nusikaltimo turiniui, vien dispozicija ir sankcija neapsiribojo. Antrajame straipsnyje nurodyta, kad „Lietuvos žmonių žudymas ar kankinimas, jos gyventojų deportavimas, padaryti nacistinės Vokietijos ar SSRS okupacijos metais, atitinka tarptautinės teisės normose numatyto genocido nusikaltimo požymius“. Nurodymas šiame įstatyme žiaurių kankinimų, deportacijų, kaip genocido formų, reiškia, kad įstatyme pateikiama platesnė genocido samprata nei Genocido konvencijoje⁶. Griežtai vertinant pagal tarptautinės baudžiamosios teisės reikalavimus, toks sampratos plėtimas buvo šiek tiek ydingas. Tačiau Lietuvos atveju jis gali būti pagrindžiamas, atkreipiant dėmesį į tai, kad deportacijos Lietuvoje dažnai buvo vykdomos turint tikslą naikinti, o ne perkelti gyventojus (ypač ankstyvieji, pvz., 1941 m. birželio 14 d., trėmimai). Sudėtingiau paaiškinti sprendimą, kodėl į genocido sudėtį įtrauktas kankinimas, kuris pats savaime Genocido konvencijos nėra priskiriamas prie nežmoniškų veikų, sudarančių genocidą; kita vertus, jeigu ir kankinimai vykdomi turint tikslą sunaikinti tam tikrą grupę ir atliekami kaip kurio nors genocido veiksmo dalis (pvz., sterilizacija, žalojimas), jie taip pat galėtų būti laikomi genocidu.

Kiti straipsniai nustato, kad šis įstatymas turi grįžtamąją galią (tai leistina, atsižvelgiant į ypatingą tokių nusikaltimų pavojingumą), taip pat teigia, kad asmenims, padariusiems įstatyme numatytus veiksmus iki jo įsigaliojimo, netaikoma traukimo baudžiamojon atsakomybėn senatis, be to, numato šiokių tokių atsakomybės sušvelninimą asmenims, padariusiems genocido nusikaltimą iki įstatymo įsigaliojimo, ir kt.

Galima teigti, kad įstatymas apima visus svarbiausius Genocido konvencijos teiginius bei principus.

1998 m. balandžio 21 d. įstatyme „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso papildymo“, kurio pagrindu genocido nusikalti-

mo sudėtis buvo įtraukta į LR BK (iki tol įstatymas dėl genocido veikė kaip atskiras baudžiamasis įstatymas; tai – unikalus atvejis Lietuvos baudžiamosios teisės istorijoje), genocido nusikaltimo sudėtyje padarytas esminis papildymas – išplėstas grupių sąrašas, įtraukiant socialines ir politines grupes, pridėta antroji straipsnio dalis, numatanti atsakomybės griežtinimą už genocido organizavimą ir vadovavimą jam, taip pat jeigu genocido veiksmai pasireiškė žudymu.

Naujojo kodekso 99 str. pateikta genocido nusikaltimo dispozicija šiek tiek skiriasi nuo ankstesnių dispozicijų. Pagal šį straipsnį, genocidą įvykdo „tas, kas siekdamas fiziškai sunaikinti visus ar dalį žmonių, priklausančių bet kuriai nacionalinei, etninei, rasinei, religinei, socialinei ar politinei grupei, organizavo, vadovavo ar dalyvavo juos žudant, kankinant, žalojant, trikdamas jų protinį vystymąsi, deportuojant, kitaip sudarant tokias gyvenimo sąlygas, kad jos lėmė visų jų ar dalies žūtį, riboją toms grupėms priklausančių žmonių gimstamumą ar prievarta perdavė jų vaikus kitoms grupėms“⁷.

Kaip matome, didesnis skirtumas nuo ankstesnių dispozicijų yra tas, kad dabar į dispoziciją įtraukti žodžiai „organizavo, vadovavo ar dalyvavo“. Tokia formuluotė LR BK yra gana neįprasta. Antai to paties kodekso 129 str. „Nužudymas“ nerašoma, kad nužudė tas, kuris organizavo, vadovavo ar dalyvavo žudant, nes tai – bendrininkavimo klausimai, aptarti LR BK bendrojoje dalyje. Ankstesniame genocido nusikaltimo dispozicijos variante vadovavimas ir organizavimas buvo išskirti į antrą dalį kaip kvalifikuojančios aplinkybės, o dabar atsitiko taip, kad bendrininkavimo aspektai atsidūrė specialiosios dalies dispozicijoje. Kodėl taip galėjo atsitikti? Matyt, tokia formuluotė pirmiausia sietina su Genocido konvencija, nes jos 3 str. numato, kad baudžiama ne tik už genocidą, bet ir už:

- (b) sąmokslą įvykdyti genocidą;
- (c) tiesioginį ir viešą kurstymą vykdyti genocidą;

- (d) bandymą įvykdyti genocidą;
- (e) bendrininkavimą vykdant genocidą⁸.

Paskutiniame punkte nurodytas bendrininkavimas, matyt, ir buvo pagrindas nurodyti dispozicijoje „organizavimą, vadovavimą ar dalyvavimą“, nors tokia nuoroda nebuvo būtina, kaip ir nuoroda į bandymą įvykdyti genocidą, nes tai – nusikaltimo stadijų klausimas, kuris irgi aptariamas LR BK bendrojoje dalyje.

Tačiau, nuosekliai laikantis Genocido konvencijos reikalavimų, reikėtų į dispoziciją įtraukti ne tik vadovavimą, organizavimą, bet ir viešą kurstymą vykdyti genocidą, nes kurstymas – vienas iš galimų bendrininkų vaidmenų. Beje, Romos statuto 25 str. viešas ir tiesioginis genocido kurstymas yra pripažįstamas atskiru nusikaltimu.

Dar viena priežastis, dėl ko organizavimas, vadovavimas ar dalyvavimas yra įtrauktas į dispoziciją, gali būti bendrininkų tyčios problema. Pagal naujojo LR BK 26 str., bendrininkai atsako tik už tas vykdytojo padarytas nusikalstamas veikas, kurias apėmė jų tyčia. Genocido atveju nustatyti tikslų, ypač organizatoriaus, tyčios turinį yra sudėtinga. Tyčia dažniausiai būna neapibrėžtoji, be to, vykdytojais būna išstisos organizacijos, tad galbūt įtraukiant į dispoziciją genocido organizavimą, vadovavimą ar dalyvavimą norėta padaryti taip, kad šiuos veiksmus būtų galima kvalifikuoti kaip baigtinį nusikaltimą – užtenka tyčios nukreiptumo vien organizuoti genocidą, jam vadovauti ar dalyvauti jame. Tačiau padarius šią prielaidą darosi nebeaiškus kitas 99 str. autorių sprendimas dispoziciją konstruoti taip, kad kai kurių genocido nežmoniškų veikų atveju nusikaltimo sudėtis bus formalioji, o kai kurių – materialioji. Tokią išvadą leidžia daryti vienu atveju vartojama padalyvinė forma (žudant, deportuojant, trikdant), o kitu – būtasis laikas (ribojo gimstamumą, perdavė vaikus), kuris rodo, kad yra reikalingi padariniai. Priežasčių, kodėl padarytas toks skirtumas, nerandame. Manytume, kad genocido nusikaltimo, kaip ir daugelio sunkių nusikaltimų, sudėtis turėtų būti formalioji.

Šioje dispozicijoje, kaip ir anksčiau, viena iš genocido nežmoniškų veikų nurodomi kankinimai, o deportacijos prilyginamos sudarymui sąlygų, kurios lemia grupės žūtį.

Tačiau nagrinėjamoji dispozicija, manytume, turi dar keletą rimčiau diskutuotinų aspektų.

Pirmas iš jų – tai nurodymas, kad turi būti siekimas **fiziškai** sunaikinti žmones. Šis požymis nurodytas visose trijose lietuviškose formuluotėse. Žodžius „fiziškai sunaikinti“ galima suprasti kaip kūnišką sunaikinimą, nes būdvardis „fizinis“ yra suprantamas kaip „susijęs su kūnu“⁹, kitaip tariant – kūniškas. Tačiau nė viename tarptautiniame šaltinyje, apibrėžiančiame genocidą, mes nerastume, kad būtų reikalaujama fizinio sunaikinimo. Priešingai, genocido komentatoriai išskiria keletą galimų genocido formų: fizinį, biologinį, kultūrinį – atitinkamai pagal tai, kokiomis priemonėmis yra sunaikinama grupė. Lietuviškų genocido dispozicijų, taip pat naujojo LR BK autoriai kažkodėl akcentuoja fizinį, kūnišką sunaikinimą, nors gimstamumo ribojimo, vaikų perdavimo kitoms grupėms fiziniu sunaikinimu pavadinti, manytume, negalima. Genocido atveju yra svarbus grupės sunaikinimas, ir nesvarbu, ar žmonės, sudarę tą grupę, yra sunaikinami fiziškai, ar kitokiomis priemonėmis pasiekama, kad grupė nustotų egzistuoti kaip tam tikras vienetas. Manytume, šio požymio „fizinis“ akcentavimas gali sukelti nereikalingos painiavos, kai bus nagrinėjami atvejai, susiję su kitomis genocido formomis.

Antras diskutuotinas sprendimas – tai genocido grupių sąrašo išplėtimas. Kaip matome, Lietuva, lyginant su Genocido konvencija, išplėtė sąrašą grupių, kurių atžvilgiu gali būti vykdomas genocidas, – įtraukė politinę ir socialinę grupes. Tokio išplėtimo priežastis labai praktiška – pradėjus kaltinamųjų genocidu persekiojimą, paaiškėjo, kad ne taip lengva įrodyti, jog buvo naikinama nacionalinė ar etninė grupė.

Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros Specialiųjų tyrimų skyriaus vyriausiasis

prokuroras Rimvydas Valentukevičius teigė, „kad toks atskirų genocido sąvokos požymių išplėtimas yra visiškai pateisinamas ir reikalingas, nes tarptautinėje teisėje numatyta genocido sąvoka apsiriboja tik keturiais [...] grupės požymiais ir Lietuvos gyventojų masinio naikinimo atveju sunkiai taikytina. [...] Ši pataisa leis išspręsti kai kuriuos sudėtingus genocido nusikaltimo kvalifikavimo atvejus, tai yra kai ši veika buvo taikoma asmenims, NKVD–NKGB–MGB baudžiamosiose bylose įvardintiems kaip „buržuaziniai nacionalistai“, „buožės“ ar „socialiai pavojingi elementai““¹⁰.

Jono Prapiesčio manymu, „Konvencinės genocido sudėties papildymas politinės ir socialinės grupės požymiais yra pagrįstas, atspindintis realybę. Pastaruoju metu nemažai būta genocido aktų ne tik nacionaliniu, etniniu, rasiniu ar religiniu pagrindu, bet ir dėl politinių priežasčių. Neapykantos, smurto, susidorojimo objektais gali būti ir atskiros socialinės grupės“¹¹.

Beje, Lietuva ne pirmoji išplėtė genocido sampratą. 1992 m. naujasis Prancūzijos baudžiamasis kodeksas, apibrėždamas genocidą, šalia tautinės, etninės, rasinės ir religinės grupės nurodė ir „tam tikrą grupę, vadovaujantis bet kuriuo savavališku kriterijumi“¹². Latvijos baudžiamojo kodekso 68¹ str., reglamentuojančiame genocidą¹³, numatoma socialinė grupė; Lenkijos Respublikos baudžiamajame kodekse apibūdinant genocido sudėtį taip pat nurodomas „grupės su tam tikra apibrėžta pasaulėžiūra“ požymis (118 str. 1 paragr.)¹⁴, o tai dar didesni išplėtimai, nei padaryti Lietuvoje. Mūsų žiniomis, panašiai genocido sąvoką yra išplėtusios apie 15 valstybių (daugelis iš jų patyrė genocidą).

Tačiau išplėsdami genocido sąvoką pirmiausia susiduriame su problema: ar valstybė turi teisę, perimdama tarptautinės teisės aktų nuostatas, jų taikymą vidaus teisėje iš esmės išplėsti? Formaliai toks išplėtimas pirmiausia turi nepažeisti paties tarptautinio teisės akto nuostatų: mūsų atveju įsipareigojimais Genoci-

do konvencijos atžvilgiu nepažeisti – nors konvencija ir neratifikuota, bet prie jos prisijungta, jos įgyvendinimui priimtas įstatymas, galima teigti, jog konvencija tapo Lietuvos Respublikos teisės sistemos dalimi. Tai, ką liepta konvencijoje įtvirtinti kaip genocidą – įtvirtinta. Tačiau konvencijoje nėra jokių nuostatų dėl galimo valstybių plečiamojo traktavimo.

Kai kurios tarptautinės baudžiamosios teisės sutartys numato, kad, atsižvelgiant į teisės sistemos ypatybes, valstybės gali tam tikras veikas traktuoti plečiamai. Pavyzdžiui, 1988 m. Jungtinių Tautų konvencija dėl kovos su neteisėta narkotinių priemonių ir psichotropinių medžiagų apyvarta numato: „Kiekviena Šalis imasi būtinų priemonių, kad pagal nacionalinius įstatymus šie veiksmai, jeigu jie yra tyčiniai, būtų pripažinti baudžiamaisiais nusikaltimais: [...]“

c) atsižvelgiant į savos Konstitucijos nuostatus ir pagrindinius savo teisinės sistemos principus;

[...]

i) nuosavybės, jeigu jos įsigijimo metu buvo žinoma, kad ši nuosavybė buvo gauta padarius nusikaltimą arba nusikaltimus, numatytus šio punkto a papunktyje, arba dalyvaujant tokiam nusikaltime arba nusikaltimuose, įsigijimas, valdymas arba naudojimas [...]“¹⁵.

Tačiau tai yra atvejis, kai pati tarptautinė sutartis numato alternatyvą, o Genocido konvencija tokios alternatyvos nenumato, bet nenumato ir draudimo.

Kita vertus, vidaus teisėje valstybė gali veikti savo nuožiūra tol, kol jos veiksmai nepažeidžia valstybės tarptautinių įsipareigojimų, pvz., tokių kaip žmogaus teisių apsauga, tad įvairios valstybės dažnai skirtingai nustato vienodai pavadintų nusikaltimų apimtį ir požymius. Vargu ar būtų galima teigti, kad genocido sampratos išplėtimas pažeidžia tarptautinę ar nacionalinę teisę; formaliai žiūrint, tai nėra iš esmės ydinga, tačiau problemų dėl to kilti gali.

Kaip minėjome, sprendimas Genocido konvencija ginti tik keturis žmonių grupių tipus

yra priimtas daugiau nei prieš pusę amžiaus, jis įtvirtintas tarptautinių teismų praktikoje ir tarptautinės teisės doktrinoje, genocido samprata yra įsigalėjusi tarptautinėje konvencinėje ir paprotinėje teisėje, tad, mūsų vertinimu, LR BK pateikta genocido sąvoka vis dėlto yra išimtis, nors ir naudinga vidaus teisėje. Ar ji gali būti problemine išimtimi? Viskas priklauso nuo to, kaip kitos valstybės, kurioms priimtinesnė klasikinė genocido traktuotė, pažiūrės į šį klausimą tarptautinio bendradarbiavimo srityje. O tokio pobūdžio problemų yra iškilę: pvz., Lietuvos Respublikos prokuratūra yra gavusi Rusijos Federacijos generalinio prokuroro pavaduotojo, vyriausiojo karinio prokuroro pasirašytą oficialų atsakymą, kuriuo atsisakoma pateikti dokumentus iš tam tikrų NKVD–MGB bylų, motyvuojant tuo, kad Lietuvos įstatymai plačiau traktuoja ir įvardija genocido sąvoką, negu ji nustatyta Jungtinių Tautų konvencijoje¹⁶.

Tačiau jeigu politinių ir socialinių grupių naikinimo nelaikytume genocidu, ar politinės grupės naikinimas tokiu atveju lieka nenusikalstama veika? Ar politinių grupių apsauga nėra užtikrinta kitais žmogaus teisių apsaugos ir tarptautinės baudžiamosios teisės dokumentais? Atsakymai yra keli: pirma, ne visi linkę sutikti, kad Genocido konvencija politines grupes palieka visai be apsaugos, – viskas priklauso nuo to, kaip bus traktuojamas joje pateiktas apibrėžimas. JAV teisės profesorius Lawrence Leblancas mano, jog dažnai reiškiamą nuomonę, kad konvencija neapima politiškai motyvuoto genocido, atspindi keistą ir tikriausiai klaidingą šios konvencijos 2 str. interpretavimą. Jeigu kokia nors grupė yra naikinama politiniais motyvais, tai vis tiek bus genocidas¹⁷. Antra, tokius veiksmus apima nusikaltimų žmoniškumui sąvoka, pagal kurią civilių asmenų naikinimas politiniais motyvais karo ar taikos metu yra nusikaltimas, už kurį numatyta nė kiek ne menkesnė atsakomybė nei už genocidą. Įsigaliojus naujajam LR BK šios nuostatos bus įtvirtintos ir Lietuvos teisėje.

Remdamiesi tais pačiais argumentais galime nagrinėti ir socialinės grupės atvejį (kaip minėjome, tarptautiniuose dokumentuose socialinė grupė iš viso nebuvo minėta kaip savarankiška sąvoka). Pavyzdys – stambieji ūkininkai („buožės“). Viskas rodytų, kad jų atžvilgiu vykdytas genocidas, bet tokia grupė neminima Genocido konvencijoje pateiktoje sąvokoje. Tačiau šios grupės nariai yra lietuvių tautos, nacionalinės grupės, atstovai; jie sudaro konkrečią nacionalinės grupės dalį. Dabar žvilgtelėkime į genocido dispoziciją: „sunaikinti visus ar dalį žmonių“. Motyvai, kaip minėjome, yra nesvarbūs. Ar neteisinga būtų išvada, jog tai yra lietuvių nacionalinės grupės genocidas, pasireiškęs siekimu sunaikinti lietuvių nacionalinės grupės dalį – stambiuosius ūkininkus, motyvuojant tuo, kad jie yra socialiai pavojinga kategorija. Be to, stambieji ūkininkai sudarė ir gana svarbią nacionalinės grupės dalį, užtikrindami jos egzistavimą (prisiminkime 2 skyriuje minėtus teiginius, kaip reikėtų suprasti sąvoką „grupės dalis“).

Istoriniai faktai taip pat leidžia teigti, kad sovietinis genocidas buvo nukreiptas ne prieš kokią nors formalią „liaudies priešų“ (t. y. politinių oponentų) grupę, o prieš nacionalinę lietuvių grupę, atrenkant būtent pagal nacionalumo – etniškumo kriterijus. Istorikas Arvydas Anušauskas rašo, kad „ėmus griežtinti tremtinių laikymo režimą, 1949 m. rugsėjo mėn. buvo dar labiau sukonkretinta prieš lietuvius ir kitas „nepatikimas“ tautas (čečėnus, latvius, estus ir kt.) nukreipta politika. Sovietų Sąjungos vidaus reikalų ministras S. Kruglovas ir generalinis prokuroras Safonovas nustatė tremtinių vaikų (nuo 16 metų) įrašymo bendron tremtinių įskaiton (t. y. amžinai tremčiai) tvarką. Mišrioje tremtinių ir netremtinių šeimose gimę ir sulaukę 16 metų amžiaus vaikai gavo teisę pasirinkti tėvo arba motinos tautybę. Vaikai, pasirinkdavę tėvo tremtinio ar motinos tremtinės tautybę, buvo įrašomi į tremtinių įskaitą, o vaikai, pasirinkę netremtinių tautybę, – neįrašomi. Taip buvo skatina-

mas nutautėjimas. Jaunoji karta, atsisakiusi savo tautybės, kalbos, kultūros, galėjo išvengti tėvų likimo. Tuo tarpu lyg ir tokio pat likimo žmonių – rusų tremtinių [...] vaikai į tremtinių įskaitą visiškai nebuvo įrašomi¹⁸. Norėtume atkreipti dėmesį ir į tai, kad tokie veiksmai anaipol fiziškai nenaikino žmonių, tačiau naikino grupę kaip vienetą ir tai buvo lietuvių nacionalinės grupės naikinimas. Be to, jeigu iš tiesų būtų naikinama tik „politiškai nepatikiama“ tautos dalis, tai kaip pagrįsti tą faktą, kad du trečdalius tremiamųjų sudarė moterys ir vaikai?

Manytume, kad genocido nusikaltimo dispoziciją, pateiktą naujojo LR BK 99 str., vis dėlto reikėtų tikslinti. Pirma, dėl anksčiau iš-

sakytų priežasčių vertėtų atsisakyti žodžio „fiziškai“; antra, žodžius „ribojo“ ir „perdavė“ pakeisti į „ribojant“ ir „perduodant“, kad visų genocido nežmoniškų veikų atžvilgiu genocido nusikaltimo sudėtis būtų formali. Tad 99 str. siūloma dispozicija būtų tokia: „Tas, kas siekdamas sunaikinti visus ar dalį žmonių, priklausančių bet kuriai nacionalinei, etninei, rasinei, religinei, socialinei ar politinei grupei, organizavo, vadovavo ar dalyvavo juos žudant, kaninant, žalojant, trikdamas jų protinę vystymąsi, deportuojant, kitaip sudarant tokias gyvenimo sąlygas, kad jos lėmė visų jų ar dalies žūtį, ribojant gimstamumą tose grupėse ar prievarta perduodant jų vaikus kitoms grupėms, baudžiamas [...]“.

Nuorodos

¹ G. Švedas, „Rūšinė karo nusikaltimo sudėtis“, *Teisė* (Vilniaus universiteto Teisės fakulteto mokslo darbai), 2000, Nr. 35, p. 91.

² *Rome Statute of the International Criminal Court*. UN. Doc. A/CONF.183/9/1998.

³ Žr.: *Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis*, Vilnius, 2000, t. 1, p. 47 arba J. Prapiestis, „Ar Respublikos baudžiamoji teisė bus tarptautinio lygio?“, *Socialistinė teisė* (Lietuvos TSR teisingumo ministerijos biuletenis), 1989, Nr. 2.

⁴ Įstatymas dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą, *Valstybės žinios*, 1992, gegužės 10, Nr. 13, 342.

⁵ Ibid.

⁶ *Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis*, p. 48.

⁷ „Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2000, spalio 25, Nr. 89, 2741.

⁸ „Konvencija dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį“, *Žmogaus teisės: Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1991, t. 1, p. 115.

⁹ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 1993, p. 157.

¹⁰ R. Valentukevičius, „Nusikaltimų žmoniškumui tyrimo problemos“, *LEX*, Vilnius, 1998, Nr. 3, p. 35.

¹¹ *Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis*, p. 49.

¹² St. Courtois, N. Werth ir kiti, *Juodoji komunizmo knyga*, Vilnius, 2000, p. 18.

¹³ Žr.: *Уголовный кодекс Латвии*, Рига, 1993.

¹⁴ *Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis*, p. 49.

¹⁵ „1988 metų Jungtinių Tautų Organizacijos Konvencija dėl kovos su neteisėta narkotinių priemonių ir psichotropinių medžiagų apyvarta“, *Valstybės žinios*, 1998, balandžio 22, Nr. 38, 1004.

¹⁶ Žr.: R. Valentukevičius, op. cit., p. 41.

¹⁷ L. Leblanc, „The United States and the Genocide Convention“, *Georgian Journal of International Law*, Vol. 4, 1991, p. 80.

¹⁸ A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius, 1996, p. 385.